

Szabó Márton

Minőség és értékelés a társadalomtudományokban

A humán- és társadalomtudományi teljesítmények minősítése kapcsán az értékelő személy három előfeltevéssel él. Kérdésként fogalmazva: Hogyan tudomány a humán- és társadalomtudomány? Milyen módon manifesztálódnak a teljesítmények ezen a területen? Milyen adekvát eszközök és eljárások állnak rendelkezésünkre teljesítmények és a hasznosság megítélésére?

I.

Bármennyire elnagyoltan tudom tenni, szeretném jelezni a humán- és társadalomtudományok témánk szempontjából öt fontos specifikumát.

Először is a társadalomtudományoknak sajátos tárgyuk van, ami nem egy embertől független realitás, hanem a viszonylatokkal és tudattal bíró ember, aki már *értelmezte* azt a valamit, amit mi kutatóként újraértelmezünk. Ez a közhely súlyos konzekvenciákkal terhes. Mindenekelőtt azzal, hogy nemcsak a kollégám, hanem vizsgálatom tárgya is gondolkodik arról, amiről én kutatóként gondolkodom. Vagyis kölcsönösen hatunk egymásra.

Ennek felel meg a módszer. Ez a második. A huszadik század talán legjelentősebb filozófiai munkájában „Az igazság és a módszer”-ben Gadamer azt prezentálja nagy meggyőző erővel, hogy a társadalomtudományok területén (és ebbe beleérti a történet-tudományt is) nem a módszer szavatolja az igazságot, hanem elsősorban a kutatói invenció, amit a hagyomány alakít. Vannak természetesen általános akceptált tudományos eljárások és szemléletmódok, de a társadalomtudomány nemcsak mást ismer

meg, mint a természettudományok, hanem más módon is teszi ezt, sőt más céllal. A társadalomtudomány *értelmezéstan*, mert a emberi létezés egyben megismerés, amibe a tudomány is részt vesz.

Három: a társadalomkutató *újrakonstruálja* azt a társadalmi valóságot, amiről a laikus is gondolkodik. Új és más értelmet igyekszik adni az ismert világnak. Ráadásul a kutató nem a tőlünk függetlennek tételezett egyetemes létezés objektív törvényszerűségeit írja le, hanem annak a konkrét kultúrának, annak az ismerős világnak a természetét, amiben kutatásának tárgyával együtt maga is él. Ez mindig valamilyen *lokalitás*, ezért itt a mindent átfogó és kimerítő „általánosság” vérszegény absztrakció, közhely vagy imperializmus. Valóságos érintkezés nélkül nincs reális általános.

Negyedszer: a társadalomtudomány kutatója mindig *érintett* abban, amivel foglalkozik. Ha akarja, ha nem, vannak értékei, van elkötelezettsége, érdeklődése. Vagy ahogyan Habermas írta, mindig az a közösség szállítja számunkra a nyelvet és a gondolkodásmódot, amit megpróbálunk leírni; belül vagyunk saját kutatási tárgyunkon. Ezért az objektivitást mi nem nagyon tudjuk értelmezni. A társadalomkutató tud lenni körültekintő, alapos, tárgyilagos, szakszerű, pártatlan, de objektív nemigen.

És végül a tudományos *fejlődés* problémája is specifikusan merül fel. A humán és társadalomtudományokban nem az történik, hogy egyre többet és többet tudunk meg ugyanarról az objektumról; elvetve a hibás vagy elégtelen nézeteket egyre közelebb és közelebb jutunk az igazsághoz. A mi tudományunk nem kumulatív. Inkább talán az történik, hogy az emberről és viszonyairól való tudásunk egyre szofisztikáltabb és összetettebb lesz, és a különböző perspektívák kevésbé cáfolják mint inkább kiegészítik egymást. Vagyis építik a társadalom tudományos kultúráját. A vallás és a művészet is ezt teszi egy más összefüggésben, de kábé kétszáz éve már a tudományos gondolkodás is részt vesz ebben a kultúraépítésben.

II.

A társadalomtudomány teljesítményei természetesen ennek megfelelően születnek meg, öltenek formát. Röviden két összefüggésre utalnék.

Az első az a tény, hogy itt *nincs éles határ* a tudós és laikus között, másként mondva a társadalom és a tudomány között. Például mi többnyire a laikusok nyelvét használjuk a tudományos munkáinkban is. Természetesen tudományos tradíció alapján gondolkodunk a társadalomról, de a természetes nyelv szavait használva, többnyire új jelentésben. Még a statisztika sem tudja számokba fojtani a társadalmat, még a jog sem tud annyira precíz lenni, hogy ne kelljen intézményesíteni az eltérő jogértelmezéseket. Az anyanyelven való tudományművelés sem provincializmus a mi tájainkon: a

nyelvek mindig kultúrák és gondolkodásmódok. A társadalomkutató az idegen nyelvet nem törvények és képletek absztrakt környezeteként tanulja meg, hanem az adott tudományos kultúra hordozójaként, amit hosszú-hosszú évek tartós jelenléte nyomán lehet csak magas színvonalon elsajátítani. A mi tudományterületünkön nem nagy divat a klasszikus ismeretterjesztés, kivéve, ha térben, időben és absztrakciós szintben távoli valóságról beszélünk. Mi általában *megvitatjuk* közös dolgainkat a laikusok különböző közösségeivel.

A második az a tény, hogy a humán és társadalomtudomány, talán az előbbiek miatt is, igen változatos formákban manifesztálódik. Úgy is mondhatom, hogy mi igen sokféle írásbeli és szóbeli tudományos műfajban prezentáljuk, amit „kikutattunk”, amit tudunk a társadalomról, vagyis nemcsak könyvben, tanulmányban és konferencia előadásban. Jó egy éve akadémiai kezdeményezésre kollégáimmal együtt megpróbáltuk áttekinteni a tudományos műfajokat: hét átfogó tudományos mű-nemben éppen harminc közkézen forgó műfajt vettünk számba, amelyek mindegyikén publikálunk. Szerintem ez a szám még bővíthető is. A sokféle forma mindegyike eltérő lehetőséget kínál a prezentációra. Értem ezen azt, hogy a közlés más-és más szintjét képviselik. A monográfia természetesen nem újságcikk, de az újságokban is sokféle műfajban lehet megszólalni, én olvasok néha a tanulmányértékű esszét és elemzést is napi és hetilapokban. Mindez nem hozza könnyű helyzetben az értékelőket.

III.

És ezzel elérkeztem referátumom harmadik nagyobb egységéhez. Végezetül tehát arról a kérdéstről szólnék, hogy mi módon lehet minősíteni, értékelné a társadalomtudomány eredményeit. Ezen belül nyilvánvalóan elkülönül el egymástól az, hogy mi módon lehet megítélni az egyéni teljesítményeket, és mi módon prezentálódik a társadalomtudományi kutatások társadalmi haszna, értékessége.

Természetesen mi sem egyenlő színvonalon produkálunk, de a különbségeket, mint tudjuk, igencsak nehéz értelmezni és megítélni. A tudományszervezők ennek megkönnyítésére találták ki az impakt faktort és az idézettségi mutatót. Nincs is ezekkel semmi baj, a társadalomtudományokban sem, ha tudjuk, hogy mire valók. Elsősorban arról adnak tájékoztatást, hogy valaki milyen módon és mértékben integrálódott egy adott tudományos közösségbe. Pont. Ez természetesen igen fontos tényező, de az integráltság hiánya vagy magas foka csak egyik mutatója a kutatói teljesítménynek, ráadásul az iménti két mutató lehet félrevezető is. Mondanék ezzel kapcsolatban két dolgot. Legjobb tudomásom szerint nincsenek nemzeti citációs idexek (az akadémiai

intézetekben például házilag bütykölünk valamit), márpedig a nemzetközi listákba csak azok kerülhetnek bele, akik főleg angolul írnak és kultúráktól független tudományokat művelnek. A másik. Jaj annak a kutatónak aki könyveket ír, mert az idexek szerint tudományos könyv nem létezik, csak folyóirat.

Vagyis egy társadalomkutató kicsit értetlenül áll a természettudós kollégák citációs és impakt mániája előtt. Nagy kérdés persze, hogy akkor hogyan lehet megítélni az egyéni teljesítményeket. Én azt látom, hogy az értékelési gyakorlat itt két területet ölel föl. Az egyik a regisztráció. Egyrészt, hosszú listákat készítettek velünk arról, hogy ki mit csinál: milyen tudományos együttműködésben vesz részt, milyen pályázatokat és ösztöndíjakat nyert, milyen testületekben dolgozik, hol és mit tanít. Másrészt alapos és cizellált publikációs és hivatkozási listákat állítunk össze saját magunkról. Vagyis a kutató saját integráltságát és személyes tekintélyét prezentáló listákat állít össze. Ezeknek csak egyik eleme az impakt és a citáció. A másik terület az értékelés maga. Ha szakszerű akarok lenni, akkor azt mondom, hogy ez szinte mindig peer review, azaz szakértői bírálat, a társadalomtudományokban más, bonyolultabb metódussal ritkán lehet találkozni. Vagyis a mindenkori értékelő személy tájékozottsága, tudományos ízlése, tisztessége és bölcsessége a legfontosabb „értékelő faktor”, és a bíráló egyszerre próbálja megítélni a személyt és a produktumot. Néha a kettő elválik, de többnyire nem. Én nem vagyok híve a személytelen társadalomtudománynak, sőt azt gondolom, igazán csak egyszer kell jól értékelni és minősíteni: a kiválasztáskor és alkalmazáskor.

Mint tudjuk, itt mindig nagy küzdelmet vív egymással a formai és a tartalmi követelmény. Én úgy vélem, hogy a formai kritérium néhány elem csak belépő lehetne, sőt ezektől el is lehetne tekinteni, döntő a teljesítmény tartalmának az értékelése, ami pedig mindig az értékelő egyéni felelősségén múlik. A kettő küzdelmére mondanék egy példát az akadémia doktori cím területéről. Sok olyan kollégát ismerek, de gondolom mások is, akik abszolút méltóak lennének a címre, de valamely formai kritérium hiánya miatt teljesen esélytelenül pályáznának. Mások már-már gátlástalanul utaznak a formai feltételek teljesítésére. Nem tudom ismerik-e a következő döbbenetes adatot. Az akadémia 30 tudományterületen ad ki doktori címet, ám jelenleg egyetlen tudományterület birtokolja az összes doktori cím felét, ráadásul a birtokosok tekintélyes része nem is kutató.

Ami pedig a társadalomtudományok társadalmi hasznosságát illeti, ez az összefüggés a tudomány természetéből következik (vagy nem következik). Mindenesetre, ha ezek döntően kultúrát alakító tudományok, akkor itt egyrészt igen nehéz azt az obligát kérdést értelmezni, hogy mi a társadalomtudományok piaci haszna, hogyan működik itt az innovációs lánc, és hasonló dolgok. Természetesen vannak a piachoz közel álló tudományok, mondjuk az alkalmazott közgazdaságtan, szociológia, politológia. És

vannak állami-közéleti s privát hatalmi „tényezők” minden országban, így nálunk is, amelyek érvényesülésük és eredményes működésük érdekében megfizetik a működésükre vonatkozó kutatást és ismeretet.

Ám a humán és társadalomtudományi kutatások többsége nem kötődik piaci felhasználói igényekhez. Ezek művelése leginkább az alapkutatásokhoz hasonlít, hiszen nem motiválja közvetlen anyagi haszonszerzés. Mi, ha jól végezzük a munkánkat, a tudományért és nem a tudományból élünk. Itt a kutatók egyrészt az emberek és közösségük gondjain s feladatain törnek a fejüket, másrészt tudományuk kérdésre keresik a választ. Három alapkérdés körül forgolódnak: *mik voltunk, mik vagyunk és mik leszünk*. Avagy mit tettük, mit tettünk, és mit tehetünk. Vajon miféle piaci haszna volt annak, hogy Kornai János 1980-ban publikálta *A hiány* című könyvét, Szűcs Jenő 1981-ben a *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című terjedelmes tanulmányát. Ezek a munkák, és még sok hasonló, önismeretünk gyarapítják, lehetőségeinket fogalmazzák meg, és társadalmunk, kultúránk tudományosan is értelmezhető sokszínűségét bizonyítják. Arról szólnak, hogy miért és hogyan élünk, hogy mik a lehetőségeink.